

NATUURLIJKE BEGRAZING VERSUS SEIZOENSBEWELDING

W. Helmer

Natuurontwikkeling is het creëren van ruimte voor natuurlijke processen. Eén van de belangrijkste landschapsvormende processen is natuurlijke begrazing door grote planteneters. Toch wordt ook in veel natuurontwikkelingsprojecten gedurende het zomerseizoen boerenvee ingeschaard. Maakt dat eigenlijk veel uit? Ja, zegt Wouter Helmer en zet de verschillen op een rij.

Tot halverwege de jaren tachtig richtte de Nederlandse natuurbescherming zich hoofdzakelijk op het behoud van bestaande natuur. Het betrof voornamelijk natuurwaarden die gekoppeld waren aan de een of andere vorm van agrarisch gebruik, zoals hooilanden, rietcultures, grienden, heidevelden, blauwgraslanden, akkers met bijzondere onkruiden en extensief gebruikte weilanden. Voor zover er sprake was van begrazing van natuurgebieden gebeurde dit door schaapskuddes of door inscharing van boerenvee, om het oude beheer voort te zetten.

Om het behoud van natuurwaarden in boerenland nog een extra impuls te geven, zijn in het kader van de Relatienota beheers- en reservaatgebieden aangewezen. In reservaatgebieden kunnen boeren tegen vergoeding voor veiligstelling of zelfs uitbreiding van de bestaande natuurwaarden zorgen, of op vrijwillige basis hun grond verkopen aan een natuurbeheersorganisatie. In beheersgebieden verplichten boeren zich vrijwillig om bepaalde natuurwaarden te behouden, in ruil voor een financiële vergoeding. In vrijwel al deze gevallen gaat het om seizoensbeweiding, omdat voortgeborduurd wordt op het oude agrarische beheer.

Verwarring met natuurlijke begrazing

Dankzij groeiende inzichten in het functioneren van natuurlijke systemen, is het besef gekomen dat begrazing meer is dan een middel om bestaande natuurwaarden in stand te houden. Natuurlijke begrazing blijkt een sleutelproces te zijn bij de ontwikkeling van ecosystemen. Ongeveer 15 jaar geleden

startten de eerste experimenten waarbij paarden en runderen weer hun natuurlijke rol in het ecosysteem kregen toebedeeld. Het succes van deze experimenten is groot en er volgen nu snel meer terreinen met natuurlijke begrazing door paarden en runderen. Dit alles gaat niet ongemerkt voorbij aan de landbouworganisaties. Voor het eerst zien zij in natuurgebieden paarden en runderen rondlopen zonder 'agrarische achtergrond'. Bij hen dringt zich de vraag op of diezelfde begrazing niet ook door boerenvee kan plaatsvinden. Zeker wanneer boerenland wordt aangekocht voor natuurontwikkeling en boerenvee plaats maakt voor andere paarden en runderen, is deze reactie begrijpelijk. Voor veel boeren is immers het inscharen van (jong)vee in natuurgebieden een lucratieve zaak. De discussie heeft een politieke lading gekregen door de weinig rooskleurige situatie van de landbouw in Nederland. Veel politici zien op het eerste gezicht



Bij jaarrondbegrazing ontstaat een goede terreinkennis (ligging van water- en voedselbronnen, zwemroutes naar hoogwatervluchtplaatsen) bij de dieren, die van generatie op generatie wordt overgedragen.

in de uitbreiding van natuurontwikkelingsgebieden een uitgelezen kans om boeren een nieuwe bron van inkomsten te geven als beheerders van deze nieuwe natuurgebieden.

Natuurlijke begrazing versus seizoensbeweiding

Om deze discussie helder te houden, worden hieronder de verschillen tussen natuurlijke begrazing en boerenbeheer op een rij gezet, met hun ecologische consequenties. Dit overzicht is voor een deel gebaseerd op de ervaringen van de afgelopen tien jaar in een vijftigtal begrazingsprojecten in rivier- en beekdalen, zoals de Gelderse Poort, de Beuningse uiterwaarden, de Grensmaas, Zandmaas en het Beneden-Geuldal.

1. Natuurlijke begrazing gaat uit van jaarrond-begrazing en het natuurlijk gegeven dat er niet meer dieren kunnen lopen dan dat er in perioden van voedselschaarste (vooral in de nawinter) aan voedsel beschikbaar is. Dit betekent in de praktijk dat er in de zomer een overvloed aan voedsel is, dat planten massaal tot bloei en zaadzetting komen, dat er 's zomers ruigtes ontstaan, waarin dieren dekking en voedsel vinden, dat bomen en struwelen de kans krijgen om op te groeien en dat uiteindelijk een gevarieerd landschap ontstaat waarin duizenden planten- en diersoorten kunnen leven. Wie zich hiervan een beeld wil vormen, kan een bezoek brengen aan gebieden als de Millingerwaard,



Voor het publiek is het veel aantrekkelijker om een verwilderde kudde te zien lopen, met mannelijke en vrouwelijke, jonge en oude dieren dan ingeschaard vee van één soort, geslacht en leeftijd.

68

Meinerswijk bij Arnhem, Koningssteen bij Thorn of de Kerkeweerd langs de Grensmaas.

Bij seizoensbeweiding wordt het aantal dieren afgestemd op de hoeveelheid voedsel in de zomer. In de praktijk betekent dit dat de begrazingsdichtheid 's zomers 10-30 x hoger ligt dan bij natuurlijke begrazing. Planten komen niet of nauwelijks tot bloei en kunnen zich niet via zaad verspreiden. Voor insecten en zaadetende vogels is er weinig voedsel. Er ontstaan geen zomer-ruigtes waarin dieren zich kunnen schuilhouden. Jonge boompjes en struiken worden opgevreten. Kortom: de levensexplosie die bij natuurlijke begrazing optreedt, blijft grotendeels uit.

Mozaïk

2. Bij natuurlijke begrazing gaan de dieren 's winters de ruigtes te lijf, die 's zomers zijn blijven staan. Verder gaan ze ook twijgen eten en bomen en struiken schillen. In dit jaargetijde hebben ze dus een grote invloed op de structuur van de vegetatie en vooral op struwelen en jonge bossen. Er ontstaat een mozaïekpatroon met geleidelijke overgangen van grasland via struwelen naar bos. Juist deze overgangssituaties zijn rijk aan leven.

Bij seizoensbeweiding ontstaan daarentegen scherpe overgangen, omdat de graslanden 's zomers kort gehouden worden (geen opslag van houtige gewassen), terwijl het bos dichtgroeit door het ontbreken van wintervraat.

3. Een groot deel van de natuurlijke rijkdom heeft baat bij meerdere soorten grazers, die ieder afzonderlijk, maar ook in wisselwerking met elkaar voor een gevarieerde vegetatiestructuur zorgen. Iedere soort heeft zijn eigen actieradius, zijn eigen voedselvoorkeur en intensiteit van grazen. Runderen kunnen door ruigtes een weg banen voor paarden en die op hun beurt weer voor ganzen en konijnen. Samen leveren ze een bonte schakering aan graaspatronen op. Bij boerenbeheer is meestal maar sprake van één soort grazer.

4. Verder is het van belang dat de kuddes een complete sociale structuur hebben, omdat een deel van de natuurlijke variatie gekoppeld is aan hun sociaal gedrag. Dan gaat het bijvoorbeeld om het onderhouden van latrines, de zandbaden die vooral hengsten en stieren graag nemen, aan de afsplitsing van groepen en de afzondering van moederdieren met hun jongen. Bij boerenbeheer is meestal sprake van dieren van één geslacht en één leeftijd, vaak jonge dieren. Oudere dieren zijn niet gewenst, omdat de vleeskwaliteit terugloopt met de leeftijd. En dat terwijl oudere, ervaren dieren in natuurlijke kuddes juist een sleutelrol vervullen bij verplaatsingen en kennisoverdracht.

5. Dedomesticatie van paarden en runderen is een essentieel proces om deze dieren weer hun natuurlijke rol in het ecosysteem te laten vervullen. Bij boerenbeheer vindt dit proces niet plaats. Er ontstaat bij seizoensbeweiding geen goede terreinkennis (ligging van water- en voedselbronnen, zwem-

routes naar hoogwatervluchtplaatsen) bij de dieren, die van generatie op generatie wordt overgedragen.

6. Wilde grazers leggen in het najaar een vetvoorraad aan om de winter door te komen. Aan het eind van de winter zijn ze door die vetvoorraad heen en kunnen ze zelfs tot een kwart van hun lichaamsgewicht verliezen. Dit is ook de periode waarin zwakke dieren een verhoogd risico lopen om te sterven. Deze natuurlijke cyclus, die de dieren er ook toe drijft om in de winter veel bast en takken te eten, is slecht inpasbaar in de agrarische bedrijfsvoering.

7. Voor het publiek is het veel aantrekkelijker om een verwilderde kudde paarden of runderen te zien lopen, met mannelijke en vrouwelijke, jonge en oude dieren dan ingeschaard vee van één soort, geslacht en leeftijd. Zo'n natuurlijke kudde is over het algemeen ook veel actiever. Ook het landschap dat door natuurlijke begrazing ontstaat, met bloeiende graslanden, struwelen en bosjes is aantrekkelijker dan een agrarisch beheerd landschap met harde grenzen. Het draagvlak voor natuurontwikkeling in Nederland is daarom om meerdere redenen gebaat bij natuurlijke begrazing.

Zomerruigtes

8. Bij jaarrondbegrazing ontstaan zomerruigtes met soorten als agrimonie, stekelnoot, nagelkruid en klissen, waarvan het zaad zich in de herfst aan de vacht van de grazers hecht om er later weer ergens anders uit te vallen. Bij seizoensbeweiding wordt dit verspreidingsmechanisme (als er al ruigtes tot zaadzetting komen) geblokkeerd.

9. Door de hoge dichtheid in de zomer treedt bij seizoensbeweiding in deze periode een sterke bemesting en vertrapping van de bodem op. Juist in deze periode levert dat een aanslag op het leven in en op de bodem en daarmee een aanslag op de basis van de voedselketen.

10. Boerenvee is over het algemeen niet geschikt om onder natuurlijke omstandigheden te overleven. De dieren zijn vaak te vroeg vruchtbaar, kunnen geen jongen meer krijgen zonder menselijke hulp, hebben te dikke uiers, produceren teveel melk waardoor ze

onder andere uierontsteking op kunnen lopen en zijn vaak niet meer bestand tegen extreme weersituaties. Door domesticatie zijn ook kleurafwijkingen ontstaan, die dieren kwetsbaarder maken voor predatoren.

Conclusie

Natuurlijke begrazing en seizoensbeweiding hebben verschillende doelen, zijn zeer verschillend en hebben ook een totaal andere invloed op het landschap. Wanneer het niet om het behoud van agrarisch cultuurland, maar de ontwikkeling van zo compleet mogelijke ecosystemen gaat, is seizoensbeweiding op geen enkele wijze een alternatief voor natuurlijke begrazing. De explosie van leven, van duizenden planten- en diersoorten, die bij natuurlijke jaarrondbegrazing optreedt, blijft bij seizoensbeweiding grotendeels achterwege.

Aan de voor natuurontwikkeling gewenste voorwaarden kunnen boeren alleen voldoen als ze bereid zijn om met paarden en runderen van speciaal hiervoor geselecteerde rassen te werken, die in lage dichtheden, jaarrond en zonder bijvoeding in het terrein lopen. Daarbij moeten de dieren in de nawinter tot een kwart van hun lichaamsgewicht kunnen verliezen. De 'oogst' van dieren zal moeten overeenkomen met de natuurlijke selectie in kuddes.

In de praktijk betekent dit dat er voor boeren nauwelijks een inkomen aan over te houden is. Dit kan ondervangen worden door beheerssubsidies te verstrekken. Maar dat geval doet de subsidiegever er beter aan om erkende natuurbeheersorganisaties in te schakelen omdat de duurzaamheid van het beheer dan beter gewaarborgd is, de voorlichting door geschoolde krachten kan plaatsvinden en de beheerder niet door zijn persoonlijke achtergrond gehinderd wordt om de voor de natuur juiste maatregelen te treffen bij de verzorging van dieren in de winter en bij het omgaan met ruigtes.

Uiteraard moeten natuurorganisaties dan wel ecologisch goed geschoolde beheerders blijven aantrekken of gaan aantrekken en daarvoor ook de mogelijkheid krijgen.

W. Helmer werkt voor Stichting Ark.

NATUURLIJKE BEGRAZING, SOCIALE STRUCTUUR EN ERFELIJKHEID

W. Overmars, W. Helmer, R. Meissner & G. Kurstjens

Natuurlijke begrazing is een essentieel onderdeel van het ecosysteem. Duizenden planten en diersoorten zijn er van afhankelijk. Begrazing is ook een van de landschapsvormende processen. Maar om de rol van grote grazers in natuurgebieden volledig tot zijn recht te laten komen is het wenselijk om zoveel mogelijk een natuurlijke, sociale kuddestructuur na te streven.

Paarden en runderen zijn kuddedieren die pas echt tot hun recht komen in een grotere groep waarin ze natuurlijke groepsverbanden kunnen vormen. Dit kuddegedrag is per soort verschillend. Paarden hebben een heel ander sociaal gedrag dan runderen. Bij het omgaan met de kuddes is het van belang de prille sociale orde te respecteren en de dieren in kleine sociale groepen te behandelen. Hoewel onze cultuur heel vertrouwd is met paarden en runderen, de dieren worden immers al duizenden jaren als huisdier gehouden, bestaat er toch een merkwaardige leemte in de kennis over deze dieren. Juist omdat het huisdieren zijn, werden de dieren steeds in een door mensen bepaalde sociale orde geplaatst, die anders is dan hun oorspronkelijke. Overtollige stieren en hengsten werden gecastreerd of geslacht. Juist grote groepen vrouwelijke dieren werden bij elkaar gehouden, zonder of met maar een enkel mannelijk dier. Dat ontnam de dieren de kans om een eigen sociale orde op te bouwen. De basis van de sociale orde is de aanwezigheid van dieren van alle geslachten en van alle leeftijden. Dan komen processen als haremvorming, uitstoting, vorming van zwervende groepen mannelijke dieren etc voor. Dominantiegevechten tussen individuen van de verschillende geslachten onderling bepalen de rangorde.

De stichting Ark doet in een aantal kleinere natuurontwikkelingsgebieden in het rivierengebied (Blauwe Kamer, Millingerwaard), op beperkte schaal, ervaring op met sociale kuddes. Het interessantste terrein daarvoor is het Beneden Geuldal van het Limburgs Landschap. Dit terrein van 130 ha is zeer gevarieerd. Het heeft een grote vlakte,

een beekdal, steile beboste hellingen en afgelegen geïsoleerde open plekken in het bos. Daardoor doen zich hier optimale mogelijkheden voor afsplitsing voor van kuddes en voor vorming van sociale groepen.

Paarden

Een populatie paarden bestaat uit een aantal groepen met elk een eigen samenstelling en gedrag. De harem-groep bestaat meestal uit een hengst en een aantal merries, waarvan er vaak een de groep leidt. Dat kan de hengst zijn of een van de merries. Soms is er een tweede ondergeschikte hengst, de 'secondant', bijvoorbeeld een niet-uitgestoten zoon van de dominante hengst. De groep blijft lang bij elkaar. Af en toe wordt er een jonge merrie aan de groep toegevoegd. De jonge, in de groep geboren hengsten en merries, worden vaak door de kudde verstoten op het moment dat ze geslachtsrijp zijn. De kans op inteelt wordt zo aanzienlijk verkleind. Haremgroepen leven in elkaar overlappende leefgebieden, die min of meer stabiel zijn. In de Oostvaardersplassen overlappen de homeranges zelfs zo sterk dat de afzonderlijke harems met moeite herkenbaar zijn. De verstoten dieren uit verschillende kuddes kunnen elkaar opzoeken en tijdelijke pubergroepen vormen voordat ze een definitieve plek in een harem of hengstengroep vinden. Jonge merries krijgen in deze periode soms een of twee veulens. Deze groepen zijn onstabiel en de dieren zijn kwetsbaar voor predatie. Dit laatste is geconstateerd bij de sinds kort weer in het wild levende Przewalskipaarden in Mongolië.